

RENESSANS DAVRI SHARQ VAG‘ARB IJTIMOIIY-FALSAFIY FIKR RIVOJINING XUSUSIYATLARI HAMDA O‘ZARO TA’SIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14543532>

Islamov Kamol Tashkulovich

Imom Termiziy nomidagi islom instituti rektori v.v.b.

Annotatsiya. Maqolada renessans davri Sharq va G‘arb ijtimoiy-falsafiy fikr rivojining xususiyatlari hamda o‘zaro ta’siri ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, Markaziy Osiyo va Yevropa uyg‘onish davri mutafakkirlari qarashlarida ilmiy, falsafiy, ijtimoiy va tabiiy fanlar rivoji, Renessans davri falsafiy tafakkurida dunyoviy va diniy yondashuvlar nisbati, Markaziy Osiyo Uyg‘onish davrining Yevropa ilm-fani va tafakkur taraqqiyotiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: Renessans, Sharq, G‘arb, falsafa, falsafiy fikrlar, dunyoqarash, ijtimoiy va tabiiy fanlar rivoji, ilm-fan, tafakkur taraqqiyoti.

“Yevropa va Sharqdagi Uyg‘onish davri madaniyatida ko‘zga tashlanadigan tafovutlar bo‘lishiga qaramay, ular o‘rtasida g‘oyaviy uzviylik mavjud bo‘lib, yaxlit bir butun bosqichning jahon madaniyati va falsafasining umumiy jarayonining turli sohalarisifatida namoyon bo‘ladi”¹.

Uyg‘onish davri Markaziy Osiyo mutafakkirlari odamiylik, mardlik, shijoatkorlik, vatanparvarlik, mehr-shavqat, adolat, o‘zaro yordam, saxiylik, kasb-hunar egallash, halol mehnat qilish, komil inson fazilatlarini shakllantirish g‘oyalarini ilgari surdilar.

Germaniyadagi Renessans davrining ilmiy-falsafiy o‘ziga xosligi Lukas Kranax, Albrecht Dyurer, Xans Xolbin asarlarida ifodalab berilgan. Albrecht Dyurer (1471-1528-yy) yog‘och va mis orqali portret rasm janrida o‘ymakorlik texnikasi asosida faoliyat olib borgan.

Ilk davrdagi rassom ijodida “Apokalipsis” (1498-yy) gravyuralari turkumi ajralib turadi. Fozil gunohkorlar o‘limining dahshatli manzaralari, uning talqinida ilohiy jazo dolzarb ma’no kasb etdi. “To‘rt otliq” va “Bosh farishta Mayklning ajdaho bilan urushi” gravyuralaridan g‘amgin ifoda bilan nafas olgan dahshatli pafos paydo bo‘ldi. Rassom insoniyatni qat’iyat ko‘rsatishga va jar yoqasidan chekinishga undaydi.

Fransuz Uyg‘onish davri shakllanishi XV asrga to‘g‘ri keldi. Angliya bilan yuz yillik urush (1337-1453-yy) nihoyasiga yetgach, yagona monarxiya davlati barpo

¹ Islamov K.T. Sharq Renessansi va uning o‘ziga xos xususiyatlari. // Tamaddun nuri. - 2022. - № 5. – B. 66-68.

etildi. Yangi paydo bo‘lgan burjuaziya hali o‘z mavqeini mustahkamlamagan paytda davlatning qudrati o‘sha davr uchun g‘ayrioddiy kuch hisoblangan. Uzoq muddatli diniy islohotlarga asosan, fransuz Uyg‘onish davri rasmiy madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarida aks etgan bo‘lib, ularda dadil, siyosiy va axloqiy g‘oyalar, erkin fikr, vatanparvarlik va milliy o‘ziga xoslik shubha va kinoya bilan birga yashagan. XV asrning oxirida fransuzlar qadimiy o‘z urd-odatlarini, merosiga amal qilgan holda italyan gumanistlarining qarashlariga yondashishdi. Ommaviy kutubxonalar tashkil etish asosida nashriyot faoliyati yo‘lga qo‘yildi, ta‘lim cherkov buyrug‘idan xoli qilindi.

So‘nggi Uyg‘onish davri gumanistlari orasida Sen-Mishen de Monten falsafiy tahlilasosida yaratilgan janrlar alohida muhim ahamiyat kasb etdi. Mishel de Monten (1533-1592-yy) “Tajribalar” asarida axloq normalari ishlab chiqildi, lekin mamlakat huquqidagi insonlarning manfa atlariga ta‘sir qilmasa, tabiatning tabiiy istaklariga ergashishga va ularning xatti-harakatlarini aql bilan boshqarishga undaganligi asoslagan².

U nafaqat axloq va diniy chegaralagan, balki shaxsning axloqiy qonuniyatlarini birinchi o‘ringa qo‘ygan. Lekin, skeptik va pessimist Sen-Mishen de Monten o‘z davrining qonun va qoidalarini, tamoyillariga tanqidiy munosabat bildirib, uning natijasida dunyoviy bilimlarning inson tabiatining kuchli va zaif tomonlarini chuqur anglagashiga imkon berdi. XV-XVI asrlardagi fransuz madaniyati, uning namoyondalari did va trend tendensiyalarini belgilovchi sifatida tarix sahnasiga chiqdi. Murakkab va aristokratik nafis madaniyat ko‘plab Yevropa qirollik sudlari uchun namuna bo‘ldi. Nafislik shodiyona va hayot go‘zalligining timsoli bo‘lib, ajoyib qasrlar va saroylar qurilishiga ilhom berdi. San‘at va adabiyotni jalb qilish markazlari tashkil qilindi. Ushu markazkarga shoxlarning o‘zlari homiylik qildi va san‘atni biluvchilar - ko‘pincha yozuv, yani kalligrafiya rivojlandi.

Uyg‘onish fransuz adabiyotida grotesk satira janri XIV asrda tan olindi. Uyg‘onish davrining mashhur yozuvchisi Fransua Rable (1494-1553-yy) o‘zining “Gargantuya va Pantagryuel” romanida qah-qaha madaniyati an‘analari, insonparvarlik g‘oyalari va karnavallar orqali insonlarni birlashtirdi³. Per de Ronsard fransuz she‘riyat maktabining yaratilishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Fransuz Uyg‘onish davri tasviriy san‘atining shakllanish jarayoni bir qator xususiyatlarga ega edi, ular orasida gotika an‘analarini ketma-ketlikda yengib o‘tish, dramaturgiya mohiyati ochib berildi. Saroy madaniyatining hayotni tasdiqlovchi

² Монтень. Опыты. В трех книгах. Второе издание. (Литературные памятники) / Издание подготовили А.С.Бобович, Ф.А.Коган-Бернштейн, Н.Я.Рыкова, А.А.Смирнов.-Москва: Наука. Книги первая и вторая. 1980. - 704 с.; Книга третья, 1979. - 536 с.

³ AmirFayzulla. Dunyoningbuyukromanlari: GargantuyavaPantagryuel // Jahonadabiyoti, 2013, 1-son. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/dunyoning-buyuk-romanlari-fransua-rable-gargantuya-va-pantagryuel>.

olijanob geonistik dunyoqarash, o‘rta asrlarning assetik cheklovlari va pafoslarni rad etdi. Fransiya Uyg‘onish davri rassomlari orasida Kichik Jan Kloyet (“Frensis I portreti”), Fransua Kloyet (“Diane Poitiyer”), Jan Fou (“Bizning xonim va bola”) singari taniqli rassomlar o‘z asarlari bilan ajralib turdi.

Venetsiya Shimoliy Italiya shaharlaridan o‘zining yuqori darajadagi madaniyati bilan namoyon bo‘ldi. Venetsiyalik san‘at maktabi tabiiy landshaft asosida barcha jabhalarni qamrab oldi va bezatdi. Venetsiya savdogarlar shahri bo‘lib, uning o‘ziga xos tabiati Venetsiyalik rassomlarning ijodida aks ettirildi. Ko‘plab xushchaqchaq bazmlar va karnavallarga boy shahar aholisining hayoti, shubhasiz, ularning dunyoqarashiga ta’sir qildi. Venetsiya Vizantiya madaniyati an‘analarini davom ettirgan, ammo gotika rivojlantirildi. Natijada Venetsiyaliklar ilmiy merosida zamonaviy san‘ati asarlari yaratildi.

Venetsiyalik kolorist rassomlik maktabining mashhur vakillari Yakopo Robusti Tintoretto, Veronese, Titian, Giorgione dunyoga tanildi. Ulardan Giorgione (1476 yoki 1477-1510-yy) mifologik va adabiy mavzularda portret va manzaralarni chizgan, shu mavzuda asarlar yaratgan⁴. Giorgione qalamiga mansub ma’naviy go‘zallikning timsoli “Uyqudagi Venera” asari nashrga chiqarildi. Rassom badiiy obrazlarda hissiyotning birligi, ratsionalistik va insonlarning psixologik ekspressivligini aks ettirildi. Shaxsning ruhiy tabiat bilan birlashishi Titian (taxminan 1476/77 yoki 1489/90-1576-yy) asarlarining leytmotiviga aylandi, Venetsiya rassomlik maktabining o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq aks ettirdi. Rassomning hayot haqidagi bilimlari, ilmiy dunyoqarashi ajralib turdi. Titian turli janrlarda “Urbini Venerasi” lirikadan keng doirada “Penitent Magdalena” dramaturgiyani yaratdi, jumladan, kompozitsion konstruksiyalarning umumiy qabul qilingan qoidalarini rad etib, tashkilotchilik rolini rangga ishonib topshirdi⁵.

Venetsiyaning sa’at asarlariga boy mashhur rassomi Yakopo Robusti Tintoretto (1519-1594-yy)ning isyonkor san‘ati (1594-y) cheksiz his-tuyg‘ular, borliq fojiasini his qilish va shu bilan birga insonning kuchi bilan ajralib turdi. Rassom muqaddas voqealarni dunyoviy tasvirlarda aks ettirgan. Yakopo Robusti Tintorettoning badiiy dasturi maksimal psixologik stressga duchor bo‘lgan diniy kayfiyatlarni o‘z ichiga olgan. Voyaga yetgan davrida u turli xil ranglarda kompozitsiya (“So‘nggi kechki ovqat”, “Aziz Mark qulni ozod qiladi”) kabi asarlari orqali tasvirlangan voqealarning hissiyotlarini, ta’kidlangan dinamizmni mohirlik bilan yetkazdi.

So‘nggi Uyg‘onish davrida keskinlashgan ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlarga reaksiya barcha jismoniy mehnat uchun majburiy bo‘lgan mulk tengligi, yagona

⁴ Carminati M. Giorgione ritrovato a Sidney, in Il Sole 24 Ore «Domenica», 10 Marzo, 2019. – P.27.

⁵ Lo’pera complete del Tintoretto, apparati critiche e filologici di Pierluigi De Vecchi. – Milano, 1970. – P.83.

ta’lim g’oyasini targ’ib qildilar. Ulardan oldin Tomas Morning “Utopiya”si bor edi⁶. O’sha davr adabiyotida dramaturgiya, fojiali munosabat va obrazlarning jadal rivojlanishi bilan ajralib turardi. Bu xususiyatlar Viktoriya Kolona va Mikelanjeloning lirik she’riyatiga mos keladigan Sintino va Bandello romanlarini ajratib turadi. Bu davrda avtobiografiya janri keng tarqaldi. Torkuato Tassoning ijodi so’nggi Renessans davri she’riyatining eng yuqori cho’qqisi hisoblanadi⁷. So’nggi Renessans davri teatrdagi cho’ponlik janri (tabiat bag’ridagi hayotning idealizatsiyalangan tasviri va cho’ponning muhabbati) va delarte komediyasi yanada taraqqiyot etdi.

XVI asrning birinchi yarmida siyosiy tomondan ajralgan Italiyaning tanazzuli yuz berdi, bu Fransiya va Ispaniya o’rtasida o’z hududiga egalik qilish uchun kurash maydoniga aylandi. O’zaro tortushuv va urushlarda qatnashgan Italiyaning birlashmagan shaharlari va mintaqalarida despotiklarga yaqin boshqaruv usullari joriy qilindi. Mustaqil savdogar-aristokratik respublika butun Uyg’onish davrida mavjud bo’lgan, faqat Venetsiya shaharlari o’zini o’zi boshqarish shakllarini to’liq saqlab qoldi. Ushbu jarayonning madaniy natijasi badiiy hayotni, modani, bayramlarni tartibga solish va birlashtirish tendensiyasi davom etdi.

XVI asrda Italiyaning ma’naviy iqlimiga katta ta’sir ko’rsatdi. 1542-yilda Rimda inkvizatsiya tribunali sudlaritashkil etilgan. Jamoat tomonidan ma’qullanmagan nafaqat sehr va al-kimyo uchun sevimli mashg’ulot, balki ilmiy tadqiqotlar ham ta’qib qilindi.

So’nggi Uyg’onish davrida allaqachon paydo bo’lgan inkvizatsiya olovida odamlar va kitoblar yonib turardi. Papa Pol VI 1559-yilda taqiqlangan kitoblarning birinchi ro’yxatini nashr etdi. Iqtisodiy tanazzul ishchi dehqonlar o’rtasida keskin ijtimoiy farqlanish, ishsizlik va yersizlikka olib keldi. Hatto malakali ishchilar ham zo’rg’a kun ko’rar, tilanchilar va sarson-sargardonlar shaharlarning ko’chalarini to’ldirardilar. Yangilangan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar Italiyaning madaniy hayotida iz qoldirib, qarama-qarshi qiymat yo’nalishlarini keltirib chiqardi. XVI asrning birinchi yarmida Uyg’onish davri ma’naviy madaniyatining eng yuksak taraqqiy qilgan davri bo’lib, bu davr gumanistik g’oyalar va badiiy ideallar barcha sohalarga kirib bordi. So’nggi Uyg’onish davrining siyosiy va ijtimoiy sohada iste’dodli tarixchi va yozuvchi, she’riyat va nashr muallifi Florensiya Makiavelli yaqqol ko’zga tashlandi.

Suveren - siyosiy ijodiy faoliyatga Nikkolo Makiavelli (1469-1527-yy) birinchi bo’lib ilohiyotdan holi bo’lgan yangi realistik yondashuvni taklif qilgan, qat’iy

⁶ Мордвинцев В.Ф. «Утопия» Томаса Мора в Испании и Португалии в XVI-XVIII вв. (Историографический обзор). // История социалистических учений Ж сб. Статей. – Москва: Наука, 1990. – С. 197-228.

⁷ Итальянская литература. Возрождение и Просвещение. – Москва, 1966. – С. 234.

maqsadga muvofiqlik tamoyilidan kelib chiqib, siyosatni ilmiy asosga qo‘yishga harakat qildi⁸. Respublikani ideal boshqaruv shakli deb hisoblagan Makiavelli bir vaqtning o‘zida qat’iy avtokratiya tamoyiliga asoslangan kuchli va gullab-yashnagan davlatni qo‘llab-quvvatladi. U davlat o‘z muxoliflariga qarshi har qanday vositalarni umumiy qabul qilingan axloqiy me‘yorlarni e‘tiborsiz qoldirib ishlatishga haqli, ammo sub’yektlarining “umumiy farovonligi” va hukmdor (suveren)ning “ratsionalizatsiyalangan irodasi”dan foydalangan holda davlat boshqaruvini ta’kidladi.

So‘nggi Renessans davrida Kastiglione, Ariosto va Bembo insonparvarlik an‘analarini ommalashtirib, insonning Uyg‘onish g‘oyasini rivojlantirdilar va adabiy italyan tilini takomillashtirdilar. Bu davrda Italiyaning ko‘plab shaharlarida 1480-yillarda teatrlar paydo bo‘ldi, dunyoviy professional teatrlar rivojlantirildi va maxsus binolar barpo qilindi. Bungabir vaqtning o‘zida teatrlashtirilgan janr paydo bo‘ldi.

Kasbiy teatrlar sahnasida fojialar, ayniqsa professional dramaturglar tomonidan yozilgan komediyalar namoyish etildi. Agar fojialar asosan qadimiy an‘analarni davom ettirgan bo‘lsa, endi komediya janri kirib keldi. Teatr hayotining eng yorqin namoyishi karnavallar an‘analaridan kelib chiqqan delarte folklor komediyasi janrining paydo bo‘lishiga olib keldi. Spektakllar ko‘pincha improvizatsiyaga asoslangan bo‘lib, aksiya, akrobatik raqamlar va turli xil fokuslar bilan o‘tkazilgan. Komediya o‘zining xushchaqchaqligi, maqsadga muvofiq intellektualligi, jumboqlari, mashhur lahjalarni ishlatishi, dvoryanlarga hurmatsizlik va cherkovga hujumlari bilan g‘alaba qozondi.

XVI asrda musiqiy madaniyatining xilma-xil janrlari xarakterlandi. Polifoniya massaga tantanali va jiddiylik bag‘ishladi va madrigalning dunyoviy musiqasiga yorqin ranglar qo‘shildi. Ikkinchisi XIV asrda sevgi lirikasi paydo bo‘ldi. Shuningdek, me‘morchilik va tasviriy san‘at badiiy hayotning yirik markazlari - Venetsiya, Florensiya, Rim va boshqa shaharlarda jadal rivojlandi. Rimda papa qarorgohi - katta diniy majmualar, saroylar qurildi, jumladan, Vatikanning qurilishini misol sifatida keltirish mumkin. Me‘morlarning sa’y-harakatlari katolik dunyosining ulug‘vor poytaxti qiyofasini yaratishga qaratilgan bo‘lib, binolarning ta’kidlangan monumentalligi bilan ifodalangan. Avliyo Pyotr Bazilikasi qurilishiga asos solgan Donato Bramante qurilishi rasmiy uslubning o‘l ziga xosligi bilan ifodalandi.

So‘nggi Uyg‘onish san‘atining eng yuqori cho‘qqisida - Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelanjelo ijodi muhim ahamiyat kasb etdi. Onalik idealini o‘zida mujassam etgan Madonna obrazini yaratgan asar Rafael Santiga (1483-1520-yy) eng katta shon-sharaf va shuhrat keltirdi. Ular cheklangan hissiyot, sir saqlash va olijanob ulug‘vorlikni organik tarzda birlashtirdilar.

⁸ Gregory Smith, B. [Between Eternities: On the Tradition of Political Philosophy, Past, Present, and Future](#). - Lexington Books, 2008. - P. 65.

Shuningdek, “Mona Liza”, “Grotto”, “So‘nggi kechki ovqat” muallifi Leonardo da Vinchi⁹ (1452-1519) faoliyati g‘ayrioddiy ko‘p qirrali bo‘lib, rasm, haykaltaroshlik, me‘morchilik va grafika bilan cheklanmagan. Uning she‘rlari bizgacha yetib kelgan, texnik ixtirolarning eskizlari, anatomiya, fizika, geologiya, kimyo, matematika, botanika va boshqa bir qator fanlarga tegishli yozuvlar nafaqat Leonardoni san‘atdan ajratibgina qolmay, balki u tomonidan badiiy mahoratning asosi deb hisoblanib, uning fikri tabiatni yaxshilashga qaratilgan.

So‘nggi Uyg‘onish davrining teng darajada yorqin namoyondasi Mikelanjelo Buonarrotidir (1475-1564-yy)¹⁰. Leonardo kabi, u o‘zining ser qirrali qobiliyatlari bilan ajablantirdi. Mikelanjelo miqyosi va ruhi bilan ulug‘vor obrazlarni yaratdi, o‘z davrining eng ilg‘or g‘oyalarini o‘zida mujassam etdi, san‘atni eng yuqori darajadagi asarlar bilan boyitdi, kelajakda Yevropa badiiy madaniyati rivojlanishini izohlab berdi. Uning hayotidagi drammatizm, ijodiy shubhalar va iztiroblar, o‘limni yuqori idrok etish falsafiy she‘riyatda sezildi. Mikelanjelo ijodining asosiy mavzusi inson tanasining kuchli jismoniy tarangligida ifodalangan ichki ruhiy kurashdir. “Dovud”, “Bog‘langan asir”, “Uyg‘onayotgan asir”, “Muso” haykallari bunga yorqin misoldir. Ulrix Svingli (1484-1531-yy) Shvetsariya islohotning asoschisi bo‘ldi¹¹. 1523-yilda u Syurixda cherkov islohotini o‘tkazdi, uning natijasida cherkov marosimlari va xizmatlari soddalashtirildi, bir qator cherkov bayramlari bekor qilindi, ba‘zi monastirlar yopildi va cherkov yerlari dunyoviy lashtirildi. Keyinchalik, Shveytsariya islohotining markazi Jenevaga ko‘chib o‘tdi va islohotlar harakatiga eng izchil islohot harakatining yaratuvchisi Kalvin (1509-1562-yy) rahbarlik qildi. XVI asrda Shveytsariya islohot g‘alaba qozondi va bu g‘alaba asosan jamiyatdagi umumiy madaniy muhitni belgilab berdi: haddan ziyod dabdababozlik, dabdabali bayramlar, o‘yin-kulgilar qoralandi, halollik, mehnatsevarlik, maqsadga muvofiqlik va axloqning qat‘iyligi tasdiqlandi.

Leonardo, Mikelanjelo, Brunalleski, Titian, Rafaelning mumtoz durdonalari nafaqat barkamollik - qadimiylilikning mukammal o‘rganilgan saboqlari, balki na qadimgi zamonlarda, nag‘oyalar va yutuqlarning boshqa har qanday miqyosida va jasurligida misli ko‘rilmagan darajada hayratlanarlidir. Yangi paydo bo‘lgan fan eksperimental bilim, hissiy idrok asosida boshqarilgan, inson ongi, ko‘zi, didi va iste‘dodiga ishongan.

⁹ Леонардо да Винчи. Шедевры графики // Я. Пуидик. – Москва: Эксмо, 2008. – С. 182.

¹⁰ Dussler L., Girardi E.N. Buonarroti, Michelangelo // Dizionario Biografico degli Italiani (итал.). – 1972. – Vol. 15.

¹¹ Порозовская Б.Д. [Ульрих Цвингли. Его жизнь и реформаторская деятельность](#). – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 112 с.

Yangi davr, uning konturlari hali ham juda noaniq edi. Dante, Franchesko Petrarka¹² (1304-1374-yy) va Jovanni Bokkachcho¹³ (1313-1375-yy) - Uyg‘onish davrining taniqli shoirlari italyan adabiy tilining yaratuvchilari edi. Ularning hayoti davomida ularning asarlari nafaqat Italiyada, balki uning chegaralaridan tashqarida ham keng tanilgan bo‘lib, jahon adabiyoti xazinasiga kirdi. Petrarkaning Madonna Lauraning hayoti va o‘limi haqidagi sonetlari butun dunyoda shuhrat qozondi. Petrarkaning izdoshi “Dekameron” muallifi, umumiy insonparvarlik g‘oyalari bilan birlashtirilgan va yaxlit butunlikni aks ettiruvchi realistik romanlarning to‘plami muallifi edi.

XVI asrning ikkinchi yarmidan Yevropaning savdo chorrahalari asosiy savdo markazi Niderland qirolligining Antverpen shahri va Shimoliy dengiz qirg‘oqlariga ko‘chibo‘tdi. Ammo, Antverpen ham tezda o‘z mavqeyini yo‘qotdi. Angliyaning keskin iqtisodiy taraqqiyoti London shahrini Yevropaning asosiy savdo uchog‘iga aylantirdi. London juda tez rivojlandi, ishchilar uchun bir necha qavatli uylar, shaharda savdo rastalari, istirohat bog‘lari va yangi portlar paydo bo‘ldi. O‘rta asrlardayoq Parij Yevropaning eng yirik shahriga aylanib rivojlanishda davom etdi. U G‘arbiy Yevropadagi eng katta markazlashgan davlat – Fransiyaning poytaxtiga aylandi. Biroq, XVI asrdagi diniy kelishmovchilik va vabo epidemiyasida o‘n minglab parijliklar vafot etdi, shaharning rivojlanishi sekinlashdi.

Xulosa: 1. IX-XV asr Sharq Uyg‘onish davrida inson va uning axloqiy fazilatlarini, insonparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qilish muhim o‘rin tutadi. Aytish mumkinki, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi ko‘plab allomalar insonning yashashdan maqsadi, hayotining mazmuni, baxt-saodatga erishish singari axloqiy fikrlar ilgari surildi. Shu bilan birga “komil inson” g‘oyasi ma’naviy-axloqiy fikr rivojida muhim o‘rin egalladi.

2. Yangi davrda fan, texnika va sanoatning taraqqiy etishi G‘arbiy Yevropa mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiyotini o‘zgartirib yubordi. Yangicha kapitalistik munosabatlar va iqtisod shakllandi. Yangi jamiyatning asosiy sinflari - kapitalist va proletariat paydo bo‘ldi. Asosiy qadriyati shaxs tengligi va erkinligi bo‘lgan yangi, industrial sivilizatsiya qaror topdi. Kapital - yollanma mehnatdan foydalanib, qo‘shimcha qiymat olish vositasi sifatida mulk shakllandi. Gildiya - bu o‘z a‘zolarining manfaatlarini himoya qilish uchun tuzilgan hunarmandlar va savdogarlar uyushmasi bo‘lib, proletariat - bu ishlab chiqarish quroli va vositasidan mahrum bo‘lgan yollanma ishchilarni o‘z ichiga oldi.

¹² Елина Н.Г. Петрарка. [Краткая литературная энциклопедия](#). - Москва: [Советская энциклопедия](#), 1962. - Т. 5. – С. 34.

¹³ [Encyclopedia of Renaissance Philosophy](#) / M. Sgarbi - [Springer, Cham](#), 2019. – Pp.1-10.

3. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning arifmetik va algebrik asarlari matematika tarixida yangi bosqich davrini, yani o‘rta asrlar matematikasi davrini boshlab berdi va matematikaning keyingi asrlardagi rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shdi, ko‘plab tadqiqotlar uchun tayanch vazifasini o‘tadi, ularni ko‘plab mualliflar sharhladi va ularning qismlari boshqa asarlar tarkibiga kirdi. Asrlar o‘ta bir necha avlodlar matematik ma’lumotlarni shu asarlardan oldi. Olim o‘zining matematik asarlarida kundalik hayot talabi va ehtiyojlarini e’tiborga olgan holda olimlar uchun ham, hunarmandlar uchun ham eng kepakli bo‘lgan ma’lumotlarni to‘pladi hamda sarmazmun va sodda iboralar bilan qisqagina bayon etdi.

4. Yevropa Renessans Fransuz Uyg‘onish davri tasviriy san’at asarlari bilan bir qatorda gotika an’analarini ketma-ketlikda yengib o‘tib, dramaturgiya mohiyatini ochib berdi.